

Az állománykivonás gondjai

A magyar könyvtári szakirodalom jelentőségéhez viszonyítva elenyészően keveset foglalkozik a különféle könyvtártípusok állományalakítási problémáival. Ha nagy ritkán mégis sor kerül rá, a cikkek túlnyomó többsége csak a gyarapítás kérdéseit taglalja, a beszerzett művek körét, összetételét, forrásait vizsgálja, de nem szól az állományalakítás másik fontos területéről, a kivonásról. Az elmúlt öt év szakirodalmát áttekintve mindössze egy olyan írást találtam, amely érdemben — bár csak elméletileg — foglalkozott ezzel a kérdéskörrel. (*Mándy Gábor—Vajda Kornél: Az állománykivonás néhány kérdése a közművelődési könyvtárakban. = Könyvtáros, 1976. 10. sz.*)

Meggyőződésem, hogy ez az állapot nem valamiféle „nemtörődömség” eredménye, hanem a közművelődési könyvtárak helyzetének — múltbeli és jelenlegi állapotának — szükségszerű következménye. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az alapozás időszakában elsősorban a beszerzésre kellett figyelni, s arra kellett törekedni, hogy mielőbb elérjük azt az állomány-nagyságot, amely az olvasói igényeket nagyjából kielégíti. A könyvtárfejlesztésnek ebben a szakaszában a törlés másodlagos kérdés volt, sőt majdhogynem szükséges rossz, ami lelassítja a gyarapodás ütemét. A törléseket szabályozó utasítás (175/1960) ugyan elvileg kimondta, hogy „az állományt feleslegesen terhelő elavult, vagy fölös példányú kiadványok kivonása — a gyarapításhoz hasonlóan — állandó feladat”, de végrehajtását egy megalakítandó „Könyvtári Minősítő Bizottság” jogkörébe utalta, aminek a működését — az elmúlt 17 évben — finoman fogalmazva nem érzékeltük. Gyökeresen új helyzetet teremtett a 3/1975. KM—PM együttes rendelet megjelenése; ez végre valóban lehetővé teszi a közművelődési könyvtárakban immár majd két évtizede felgyűlt, elavult vagy fölös példánnyá vált művek kivonását. Most már tehát lehet, sőt szükséges is a kivonásról beszélnünk.

Cikkem megírására mégsem ez a felismerés készítetett, hanem a gyakorlatban előállt ellentmondás. Nevezetesen az a tény, hogy az 1976-os könyvtárstatisztikai adatok szerint Hajdú-Bihar tanácsi könyvtárai 61 794 kötetet töröltek, csaknem kétszeresét az országos átlagnak. Néhányan kétségbe vonták az ilyen méretű kivonás szükségességét, a többséget azonban a következmény aggasztja: romlik az egy lakosra jutó kötetek számával mért ellátottsági arány, tovább nő lemaradásunk az országos átlagtól.

A továbbiakban ezt a két ellenvetést kívánom megválaszolni, a magam álláspontját kifejteni, országos-vitára bocsátani. Meggyőződésem ugyanis: Nem helyi gondról van szó, s ahhoz, hogy az állományalakítás terén előbbre léphessünk, közös erővel el kell oszlatnunk néhány tévhitet, előítéletet, illetve vitatnunk kell azt az eléggé általános álláspontot, hogy a közművelődési könyvtárak állományát mindenekelőtt az egy lakosra jutó kötetszám nagysága minősíti.

Sokat vagy keveset törölünk?

Aligha állapítható meg, számítható ki, hogy egy közművelődési vagy általában a közművelődési könyvtárban mi a törlések legkedvezőbb aránya akár az állomány egészéhez, akár a beáramló művekhez viszonyítunk. Eddig elvileg csak a rongált köteteket és a hiányzókat „írhattuk le”. Könnyen belátható, hogy mindkét ok számos megelőző tény eredője, illetve függvénye. A beszerzett művek között a fűzött vagy a papírkötésűek aránya, a kötetési keretek és kapacitások mértéke, a forgalom nagysága évenként más-más eredményekhez vezethet és vezetett is. A statisztikai adatok tanúsága szerint egy-egy megyében évenként jelentős — nem ritkás tízezres — ingadozás tapasztalható, s ennek megfelelően országosan a törölt művek aránya a teljes állományhoz viszonyítva 2,6 és 3, a gyarapodáshoz mérten 32—38 százalék között változott az elmúlt hat évben. Ezt az arányt Hajdú-Bihar megye könyvtárai mindössze néhány tizeddel, de rendszeresen meghaladták, kivéve az elmúlt évet, amikor — mint már említettem — a kivonások mennyisége és aránya csaknem a kétszeresére lett az országosénak és saját korábbi számainknak is. „Nagy ugrásunk” persze nem egyedi jelenség, hasonló tapasztalható Zala megyében és Budapesten is, de mégis szembeötlő, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy tíz megyében csökkent a törlések száma.

Sem a miénkkel azonos, sem a vele ellentétes tendenciának nem tudom az okát, azt azonban tudom, hogy Hajdú-Biharban — az új rendelet adta lehetőséggel élve — 1976-ban tervszerűen megkezdtük az elavult és a fölös példányok kivonását. Ezeknek a száma elcsüggesztően nagy. Különösen a hatvanas évek elején rendszertelenül — az utolsó pillanatban kapott póthitelek költségei lázában — beszerzett művek nagy része bizonyult az eltelt idők alatt gyűjtőkörbe nem tartozónak vagy indokolatlanul magas példányszámúnak. Becslésem szerint megyénkben — de alighanem országosan is — a községi könyvtárak állományának 25—30, a városiakénak 20—25 százaléka e két kategóriába sorolható. Ráadásul ezek a művek nemcsak az adott könyvtárban alusszák örök álmukat. Az átcsoportosításra hívó harsona sem képes életre kelteni őket, mivel a többi könyvtárak polcain is ezek szunnyadoznak, porosodnak. Címeiket, témaköröket hadd ne idézzek; minden gyakorló könyvtáros tudja, milyen kiadványokról és milyen szerzőkről van szó. Véleményem szerint égetően szükséges, hogy ezeket töröljük az állományból. A legkevésbé azért, hogy így helyet nyerjünk a könyvektől roskadozó polcokon — noha eredménynek ez sem lebecsülendő —, hanem mindezekért azért, mert ha nem nyúlunk hozzájuk, félrevezetjük az olvasót, s becsapjuk önmagunkat is: teljesnek és elégségesnek ítéljük az állományt, hisz a statisztika magas arányszámokat mutat. Visszafozjuk, megfelelőnek tartjuk a gyarapítás mértékét azokban az állományegységekben, szakcsoportokban, amelyekben a számadatok szerint jól állunk, holott a nyilvántartásaink csak „holt lelkeket” regisztrálnak. Ki nem tapasztalta már — például —, hogy az országosan ötmillió egységet számláló gyermekállományunk fele „saláta” vagy a kötetés során elszürkített könyv, s egyik formájában sem szolgálja nevelési céljainkat. Vagy melyik gyakorló könyvtáros nem tudja, hogy a községi könyvtárak polcain sorakozó mezőgazdasági szakkönyvek nagy része elavult agrotechnikát ajánl az érdeklődő olvasónak, s arra biztatja: lépjen be a termelőszövetkezetbe. Nem folytatom, mert nem karikírozni, hanem figyelmeztetni akarok. Figyelmeztetni arra: a közművelődési könyvtárak állománya — különösen a községieké — egyre kevésbé felel meg a korszerű követelményeknek annak ellenére, hogy mennyiségileg jelentősen növekszik. Ennek pedig a kivonások rendszertelensége, az elrönggálódott könyvek selejtezésére korlátozódó gyakorlata a legfőbb oka. Vagyis — szerintem — keveset törölünk, mert az a téves szemlélet él még mindig, hogy az olvasói igények minél tökéletesebb kielégítésének egyetlen módja az állományegységek egyre nagyobb ütemű növelése.

Mekkora legyen egy községi könyvtár állománya?

Azt hiszem, hogy az eddigi fejtegetéseimből is kiderült már: szerintem ez a kérdés pontatlan és félrevezető, mert nem a lényegre vonatkozik.

Tagadhatatlan ugyan, hogy egy bizonyos mennyiség alatt az állomány semmiképp sem felelhet meg a tartalmi, funkcionális követelményeknek. Ezt a mennyiségi határt az UNESCO ajánlásai, illetve a velük harmonizáló hazai könyvtárfejlesztési irányelvek meglehetősen pontossággal körvonalazzák. A fejlesztési elveket kidolgozó szakemberek úgy ítélték meg, hogy a falvak lélekszámától függően három- és negyvennyolc ezer kötet között váltakozhat az a gyűjteménynagyság, amely a legkisebb településtől a 30 ezernél több lakosú mammut községekig alkalmas az olvasói igények kielégítésére. „Föltéve — mondja az UNESCO-kiáltvány —, hogy a régebbi és az elhasznált könyveket rendszeresen kiselejtezik.” Ez a könyvmennyiség a szokásos viszonyszámokban kifejezve lakosonként két kötet. (Csak közbevetésként jegyzem meg, hogy az ÉSZ 204/4—75-ös ágazati szabvány lényegében ehhez az állomány nagysághoz méretezi a könyvtári alapterületeket!)

1976-ban községeinkben egy lakosra 2,68 könyvtári egység jutott, vagyis az alapértékeket már is meghaladtuk. Ebben az évben az ország falvaiban összesen 1 111 258 kötet új könyvet vettek állományba és 342 528 művet töröltek, tehát a tiszta gyarapodás 768 730 egység volt. Pusztán ezt a növekedési ütemet figyelembe véve 18 év alatt a községi könyvtárak állománya a jelenleginek kétszeresére lesz! És ez igen magas arány: lakosonként kb. 5—6, olvasónként pedig 20—25 kötet.

Ha feltételezzük, hogy ekkorra — vagyis 1995-re — felépül minden település új könyvtára a szabványban előirányzott maximális alapterülettel, ilyen állománynövekedési ütem mellett ezek az új intézmények sem lennének kevésbé zsúfoltak, mint a maiak! Alulméretezettek tehát az alapterületi normáink? Vagy netán túlméretezettek a beszerzési kereteink? Mindkét kérdésre, bizvást nemmel válaszolhatunk!

(A jelenlegi, sőt az eszményinek képzelt jövőbeli *forgalomhoz, könyvtárhasználati formákhoz viszonyítva* is kielégítőek alapterületi normáink, beszerzési kere-

teink viszont aránytalanok és szűkösek. Jelenleg egy önálló községi könyvtár átlagosan 480 új kötetet vásárol. Ezzel szemben az Irányelvek egy 3000 lakosú település könyvtárában évi 600, 5000 lakos esetében 800 kötetben jelöli meg a kívánatos mennyiséget.)

A fenti ellentmondás — tehát: a községi könyvtárak állományának viszonylag gyors ütemű növekedése, ugyanakkor a gyarapításra fordítható összeg alacsony volta — azzal magyarázható, hogy jelenlegi állományalakítási gyakorlatunk túlságosan beszerzéspolitikus, s a törlések alkalmával jobbára csak a könyvek fizikai állapotát vesszük figyelembe, illetve azt, hogy a könyv hiányzik, elveszett. Ezért egyes állománycsoportokban fokozatosan növekszik azoknak a műveknek az aránya, amelyek tartalmilag elavultak vagy aktualitásukat veszítették. A köztudattal ellentétben ez a minősítés nemcsak szakkönyvekre vonatkozhat, hanem szép- és gyermekirodalmi munkákra is.

Igaz, a szorosan vett tartalmi elavulás a szépirodalom *törzssanyagában* igen ritka. Ebben az állományrészben inkább az a gyakori jelenség, hogy a rendszeresen megjelenő új kiadások miatt fölőspéldánnyá válik a korábbi válogatás, alkalmi antológia, verseskötet, novellagyűjtemény. Jelentékeny viszont a tartalmi avulás mértéke az *ajánlott* szépirodalomban és az ifjúsági művek egy részében, olyan munkák esetében, amelyeknek beszerzését inkább az olvasmányosság, a pillanatnyi aktualitás, a siker indokolja, mintsem az esztétikai érték.

Ha a kivonások alkalmával ezekre is figyelnénk, s nemcsak a könyvek fizikai állapotára, megnövekednék ugyan a törölt művek száma, de javulna az állomány összetétele, gyűjteményi értéke. Am ez csak akkor következhet be, ha belátjuk: ma már a mennyiségi mutatók másodlagosak, vagy esetenként még azok sem. Az 1967-ben megjelent törzssanyagjegyzékre és az *Új Könyvek* jelöléseire épülő számításaim szerint egy 9—10 ezer kötetes gyűjtemény elvileg már kellő példányszámban tartalmazhatja a világ- és a magyar irodalom klasszikus műveit, a kortárs szerzők java alkotásait; teljes áttekintést adhat a tudományok és a szakmák korszerű eredményeiről, s rendelkezhet a tájékoztatáshoz szükséges kézikönyvekkel a gyermek és a felnőtt olvasók számára egyaránt. Azt hiszem, az ilyen állományt közepes nagyságú községekben már ideálisnak tekinthetjük.

Megyénkben, Hajdú-Biharban a 60 önálló községi könyvtárból 31 — legalábbis mennyiségileg — már meghaladja ezt a szintet, sőt hétnek az állománya több mint 20 ezer kötet. Ebből olyan megoldhatatlannak látszó ellentmondás keletkezett, hogy például a tíz éve épült — s a normát meghaladó alapterületű — biharkeresztesi könyvtárban már egy tenyérnyi hely sincs az új könyvek tárolására. Nyilvánvaló volt, hogy a friss kiadások beszerzéséről nem mondhatunk le, de az is bizonyossá vált, hogy a korábbi években felhalmozódott elavult és fölös példányokat sürgősen ki kell vonni az állományból — mégpedig nemcsak itt, hanem a hálózat minden egységében. Mivel ehhez a munkához közvetlen segítséget adtunk, személyesen tapasztalhattuk: mennyi a ballaszt, a soha — és méltán — kézbe nem vett könyv, a korábbi szakszerűtlen és szűkös tárolási körülmények miatt penészvirágtól „illatozó”, a rácsálók „közművelődési igényeit” szolgáló mű; mily tömeges — és éppen az apró falvak könyvtáraiban — a 10—15-ös példányszámú, időközben új kiadásban is beszerzett, emiatt a kölcsönzési forgalomba soha be nem került kötet. Minden arra ösztönzött tehát, hogy fokozzuk a kivonás ütemét. Minden — kivéve a statisztikát. Mert — mint említettem — a számok ellenünk fordultak. Ezért úgy vélem: rendkívül időszzerű vitára bocsátani az állománykivonás elvi és gyakorlati problémáit, s egységes álláspontra jutni, ezt követően pedig egységes eljárásokat követni. Ennek hiányában — különösen községekben — a könyvtárak állománya rövidesen hatalmas hordalékalmazhoz fog hasonlítani inkább, mintsem a közművelődési feladatokat maradéktalanul kielégítő gyűjteményekhez.

Simon Zoltán

Kitüntetés

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa nyugállományba vonulása alkalmából, eredményes munkásságáért *Lengyel József*nek, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum osztályvezetőjének a MUNKÁ ÉRDEMREND arany fokozata kitüntetést adományozta.